
**CELAL ED-DİN HAREZMŞAH'IN GÜRCİSTAN'DAKİ
FAALİYETLERİ****CELAL ED-DIN HAREZMSAH'S ACTIVITIES IN GEORGIA****Ahmet TOKSOY*****ÖZET**

Gürcistan'da Türk hâkimiyetinin en kuvvetli devresini Selçuklu dönemi oluşturmaktadır. 1016 yılında Çağrı Bey'in Anadolu üzerine yaptığı keşif akını ile başlayan Türkmen akınları önce Gürcistan üzerine yönelmiş burası hâkimiyet altına alındıktan sonra Anadolu üzerine hareket edilmiştir. 1064'de Selçuklu tahtına geçen Alp Arslan, ilk seferini bu bölge üzerine yapmıştır. Melikşah döneminde de bölgedeki Türk hâkimiyeti kuvvetlendirildikten sonra Tiflis, camiler, medreseler ve önemli bir Müslüman nüfusu ile bir İslam şehri haline gelmiştir.

Ancak Kıpçak Türkleri ile ordusunu güçlendiren Gürcüler, Doğu Anadolu'da ve Azerbaycan'da parçalanmış küçük ve zayıf Türk devletlerine karşı birçok istilalara girişmişlerdi. Kafkaslardaki Türk hâkimiyetinin zayıfladığı bir zamanda bölgeye gelen Celal ed-Din Harezmsah kısa süre içinde hâkimiyet kurdu. Tiflis'i tekrar ele geçirdiği gibi Gürcüleri de mağlup etti.

Anahtar Kelimeler: Harezmsah, Cengiz, Türkistan, Kafkaslar, Kıpçak

ABSTRACT

The strongest period of Turkish sovereignty in Georgia is Seljuk period. Turkish raid initiated with expeditions into Anatolia by Çağrı Bey in 1016, were first made to Georgia. Then to Anatolia Alparslan who came to power of Seljuk's administration in 1064, made the first expeditions to Georgia. In the period of Melikşah, the Turkish domination was strength and Tiflis was developed into a Muslim city with mosque, medrese, and a great number of Muslim populations.

However, the Georgians who enforced his army with Kıpçak Turks launched a lot of invasions on weak Turkish states in eastern parts and Azerbaijan in the time Turkish domination weakened in Caucasian. Celalettin Harzemşah who came to the region established sovereignty in a short time. He defeated the Georgians and invaded Georgia again.

Keywords: Harezmsah, Cenghiz, Turkisthan, Caucasia, Kıpçak

* Yrd. Doç. Dr., Erzincan Üniversitesi, Eğitim Fakültesi.

GİRİŞ

Gürcistan, Kafkas sıra dağlarının orta kısmında ve güneyinde yer alan ve günümüzde Azerbaycan, Türkiye ve Ermenistan ile komşu olan bir devlettir. Bölge; Latin kaynaklarında; İberyâ, İveryâ; Ermeni kaynaklarında Virk, Vrats ve Verye; Arap kaynaklarında Curzan, Curya, Kurc, Al-Kurc; Avrupa kaynaklarında Georgie, Rus kaynaklarında Gruzya; Gürcü kaynaklarında ise efsanevi cetleri Kartlos'tan dolayı Kartvel olarak geçmektedir (Mirzabala, 1956, IV; 837).

Türklerin Türkistan'dan göç ederek yerleştikleri sahalardan birisi de Gürcistan'dır. M.Ö. VII. Asrın ortalarında vuku bulan İskitlerden sonra bu bölgeye yapılan akınlar sistemli bir şekil almıştır. Milattan sonra, gerek Kafkaslar ve gerekse Karadeniz'in kuzeyinde (Deşt-i Kıpçak) kurulan Türk devletlerinin bu bölgeye çok kolay bir şekilde hâkim oldukları görülmektedir. 305 yılında Sabir Türkleri, Kafkasya'nın kuzeyinden güneyine geçerek buradan itibaren Anadolu'da Ankara ve dolaylarına kadar uzanmışlardır (Togan, 1981; 171). Hunlar, 395'de Kafkasları aşarak Kudüs'e kadar akın yaparak geriye dönmüşlerdir. Sabarlar, Bizans ile ittifak yaparak 555 yılında Sasanilere karşı savaşmışlar, daha sonra Hazarlarla müttefik olmaları sonucunda Arran, Gürcistan, Vaspurakan ve Karabağ vilayetlerini hâkimiyet altına alarak buralarda uzun süren hâkimiyetler kurmuşlardır (Togan, 1981;172).

Araplar Doğu Anadolu'yu Bizans İmparatorluğu'nun elinden aldıktan sonra Halife Hz. Osman zamanında, Gürcistan'a kadar ilerlemişlerdir. Bu başarılar üzerine İslam ordularının Kafkasya'yı ele geçirme istekleri Hazarların üstün direnişleri mücadelenin sonucunda Arap orduları durdurulabilmiştir. Özellikle Emevi hâkimiyeti devrinde bu mücadeleler daha da şiddetli olmuştur. 764–765 yıllarında Hazarlar büyük bir ordu ile gelerek Kür ve Aras boylarını hâkimiyet altına alarak Tiflis'i ele geçirmiş ve buralarda yerleşmişlerdir.

Gürcistan'da Türk hâkimiyetinin en kuvvetli devresini Selçuklu dönemi oluşturmaktadır. 1016 yılında Çağrı Bey'in Anadolu üzerine yaptığı keşif akını ile başlayan Türkmen akınları önce Gürcistan üzerine yönelmiş burası hâkimiyet altına alındıktan sonra Anadolu üzerine hareket edilmiştir. 1064'de Selçuklu tahtına geçen Alp Arslan, ilk seferini bu bölge üzerine yapmıştır. Melikşah döneminde de bölgedeki Türk hâkimiyeti kuvvetlendirildikten sonra Tiflis, camiler, medreseler ve önemli bir Müslüman nüfusu ile bir İslam şehri haline gelmiştir. Melikşah'ın ölümünden sonra Selçuklu İmparatorluğu'nda başlayan siyasi buhran ve parçalanmalar Türk devletinde birliğin bozulmasına neden olmuş bunun sonucunda da Gürcü kralı David,

Türk beldelerine istila akınları yapmış ve doğuda bir haçlı taarruzuna girişmiştir. Onun bu taarruzlara girişmesindeki en büyük amil ise kuzeyde yayılan Kıpçakların bu bölge ile komşu olmaları ve Gürcü kralı ile ittifak yapmalarıdır. Gerçekten kral David, Kıpçakların hanı Karahan'ın oğlu Atrak (Etrek)'in kızı ile evlenerek kendisinden çok güçlü olan Müslüman Türk Dünyası karşısında Kıpçakları yanına çekmiştir. Hatta Kıpçakları aileleriyle beraber Gürcistan'a getirterek burada yerleştirdi. Onlardan 40 000 kişilik bir seçkin ordu teşkil etti. Böylece kral David bu kuvvetlerin başında Doğu Anadolu'ya, Azerbaycan'a akınlar yapmaya başladı (Kırzioğlu, 1992; 115).

Kıpçak askerleri ile kuvvetlenen Gürcüler Doğu Anadolu'da ve Azerbaycan'da parçalanmış küçük ve zayıf Türk devletlerine karşı birçok istilalara girişmişlerdi. Bu istilalar sonucunda bazen mağlup bazen de galip geliyorlardı. Gerçekten Malazgirt Zaferinden sonra Doğu Anadolu'da kurulan Türk Beyliklerinin ve Azerbaycan Ata-begleri'nin de zayıfladığı bu sıralarda Kıpçakların da desteğini alan Gürcü ordusu Doğu Anadolu'yu tehdit eder bir vaziyet almış bulunuyordu (Turan, 2004; 35–36). Bu tehdidi gören Türkiye Selçuklu hükümdarı Rükned-Din Süleyman-şah, Gürcü seferine çıkmış ise de Micingert savaşında mağlup olmaktan kurtulamamıştır (Turan, 2004; 36). İşte hâdiselerin olumsuz bir şekilde geliştiği bir zamanda Celâled-Din Mengüberti bu coğrafyada ortaya çıkmıştır.

Celal ed-Din'in Türkistan'daki Hayatı

Sultan Ala ed-Din Muhammed'in büyük oğlu olan Celâled-Din Harezmsah'ın doğum tarihi belli değildir. Babası Sultan Ala ed-Din Muhammed, Balişan, Gur ve Gazne bölgelerini hâkimiyet altına alınca oğlu Celâled-Din'i Gazne merkez olmak üzere Gur, Herat, Garcistan ve Sicistan bölgelerine melik olarak tayin etmişti (Nesevi 1895; 44–45). Ona Şems ü'l-mülk Şihab üd-Din Alp ü'l Herevi'yi vezir tayin etti. Ancak bir süre sonra çok sevdiği ve değer verdiği oğlunu merkezde, kendi yanında bırakmayı ve adı geçen eyaletlere de onun naibi olarak Kerber Melik'i göndermeyi uygun buldu (Kafesoğlu, 1992; 196).

Yapılan bütün seferlere babasının yanında katılan Celâled-Din, onun başarılarında önemli bir rol oynamıştır. Bilhassa Çingiz (Cengiz)'in oğlu Cuci komutasındaki Moğol ordusu ile vuku bulan savaşta (1216) sağ cenah kumandanlığını yapmış ve bozulmaya yüz tutmuş olan Türk ordusuna zaferi kazandırmıştır (Yinanç, 1956, III; 49). Celâled-Din, babası tarafından çok takdir edilip sevilmesine rağmen büyük annesi Terken Hatun tarafından pek sevilmemiştir. Böylece onun sultan olma şansı gittikçe azaltılmıştır. Çünkü Sultan Muhammed'in annesi olup, devlet işlerinde oğlundan daha çok nüfuz ve iktidara sahip olan Terken Hatun, hiç sevmediği torunu Celâled-Din'i sultan yapmayı istemiyordu.

ed-Din'in veliht gösterilmesine razı olmamış ve onun arzusu ile kendisi gibi Kıpçak Türklerinden olan bir hanımdan dünyaya gelen Uzlag-Şah'ı veliht olarak tayin ettirmiştir (Cüveyni, 1999; 337).

Sultan Muhammed Harezmsah, İran ve Maverâünnehr'in fethini tamamladıktan sonra etrafında kendisiyle boy ölçüşecek hükümdar kalmadığına hükmettikten sonra Çin ile ilgilenmeye başladı. Hatta Harezmsah ile Uzak-doğu arasında gidip gelen tüccarlardan bu hususta yeterince bilgi alması, bu muazzam kıtanın ele geçirilmesini düşünmeye kadar götürdü. Ona, Çin'i ele geçirmeyi düşündüğü sıralarda, Cengiz bu bölgeyi hâkimiyet altına aldı. Harezmsah bir türlü bu duruma inanmak istemiyordu. Hatta bu haberin doğruluğunu teyit etmek maksadıyla Seyyid Baha üd-Din-i Razî başkanlığında bir heyeti Çin'e gönderdi (Kafesoğlu, 1992; 229).

Cengiz Han, sultanın elçisini büyük bir alaka ile karşılayarak çok iltifat gösterdi. Zira o, Yakın -şark ile Uzak-şark arasındaki ticari faaliyeti ellerinde bulunduran Müslüman ve Uygur tebaalarından Muhammed Harezmsah'ın imparatorluğu hakkında iyi malumat sahibi olmuş ve iki memleketin dostane münasebetleri sonunda daha da canlanacak olan ticaretin kendi devleti nokta-i nazarından faydalarını hakkıyla takdir etmiş bulunuyordu. Cengiz Han, ticari faaliyet temini bakımından Harezmsah elçilerinin gelişini mükemmel bir fırsat saymıştı. Cengiz Han bu görüşme sırasında kendisini doğunun efendisi, Harezmsah'ı da batının efendisi olarak ifade ederek Harezmsah ile müteakabil dostluk ümit ve arzusunu izhar etti. Kurulacak sulh ve dostluk neticesinde her iki taraf kervanlarının serbestçe gidip gelmelerini memnunlukla karşılayacağını, ticaret erbabının, imparatorluğu dâhilinde tam bir emniyet içinde bulunacaklarını bildirdi (Kafesoğlu, 1992; s. 231–232).

Cengiz Han devrinin sonlarına doğru emniyet, huzur ve asayiş artmış, halkın gelini ve zenginliği en yüksek seviyeye çıkmıştı. Yolların güvenliği sağlanmış yol kesme ve eşkıyalık gibi kötü hareketler ortadan kalkmıştı. Gerçekten de Cengiz Han, devletini güçlendirdikten sonra geçitleri şakilerden temizlemiş, kervan güzergâhlarındaki önemli yerlere "Korakçı/Karakçı" denilen muhafızlar dikerek gelip giden her tacirin selametle yola devamını sağlamalarını kendilerine emretmiştir (Cüveyni, 1999; 116–117).

Bu sırada Harezmsahlardan Ahmed Hocendî, Emir Hüseyin ve oğlu Ahmed Belhî adlı üç tüccar yanlarına sırmalı elbiseler, keten ve zendeci kumaşlar ve başka eşya alarak doğuya doğru yola çıktı. Adı geçen bu üç tüccar sınıra geldikleri zaman malları arandı. Karakçı'lar Ahmed Belhî'nin mallarını beğenerek Han'ın yanına götürdüler. Cengiz Han'ın malların fiyatlarını sorması üzerine Belhî çok yüksek fiyat söylediğinden dolayı

tutuklandı (Cüveyni, 1999; 116–117). Daha sonra onun ortakları huzura getirildi. Onlar, birkaç defa kumaşların fiyatı sorulmasına rağmen fiyatları söylemeyerek, “kumaşları hana hediye olarak getirdiklerini” söylediler. Cengiz Han, tüccarların bu hareketlerini çok beğendiğinden dolayı kumaşların hepsini altın vererek satın aldı. Belhî'nin de kumaşları satın alınarak serbest bırakıldı. Harezmlî tüccarlara çok saygı gösterildikten sonra beyaz ve temiz keçeden yapılan çadırlara yerleştirildiler. Cengiz Han, bu üç tüccarın ülkelere dönecekleri sırada oğullarına haber göndererek onlarla birlikte Harezşah'ın ülkesine ticaret yapabilecek adamlar seçerek gerekli sermayeyi vermelerini emretti. Bunun üzerine toplanan 450 kişilik bir tüccar grubu toplandı.

Cengiz Han, sultana, “Ülkenizin tüccarlarından buraya gelenler oldu. Onları memnun edip sağ salım gönderirken, onlarla birlikte ülkenizde alışveriş yapıp güzel ve nadide şeylerle geri dönsünler diye adamlar gönderiyoruz. Böylece ticari ilişkiler, aramızdaki anlaşmazlıklar ve düşmanlıkları kaldırıp yerine sevgi ve dostluk getirmeye, kin ve husumetin sürüp gitmesini önlemeye vesile olacak” cümlelerini içeren bir mektup yazdırdı. Anlaşma şartlarının tayin ve münasebetleri takviye maksadıyla Mahmudü'l Harezmi, Ali Hâce-i Buharî ve Yusuf Kenkâ-i Otrarî adlı elçilerini sultanın elçileriyle birlikte gönderdi ve iki taraf arasındaki ticaretin en müsait şartlarla gelişmesinin teşvikine karar verildi. Adından da 450 kişilik bir kabile sultanın devletine gitmek üzere hazırlanarak yola çıkarıldı. Ukuna'nın başkanlığındaki bu kabile Harezşahlar Devleti'nin sınır şehri olan Otrar'a geldiği vakit vali tarafından durduruldu ve kafilenin tamamı katledilerek zengin mallara el koyuldu. Cengiz Han, Otrar katliamını haber aldıktan sonra ilk olarak “haince ahit bozma” olarak telakki ettiği faciayı protesto etti. Ardından da elçilerini göndererek Otrar valisi İnalçık'ın teslimini istedi. Ancak sultan, valiyi teslim etmedi (Cüveyni, 1999; 118–119, İbnü'l-Esir, 1987; 320, Togan, 2006; 27).

Nihayet Cengiz, 1220 yılı başlarında 150 bin kişilik bir kuvvet ile Otrar'a geldiğinde Sultan Muhammed Harezşah, imparatorluğunu korumak için hiç bir ciddi tedbir almadı. Moğollara karşı yer yer gösterilen harikulade direnişler ise netice vermedi. Böylece Buhara, Semerkand, Cend, Hokand ve Otrar Moğolların eline geçti. En sonunda başkent Gurgenc (Gürgenç) sokak muharebeleri sonunda bir enkaz yığını haline geldikten sonra ele geçirildi (1220–1221) (Manhol-un, 1995; 182–183, Temir, 2006; 67, Togan, 2006; 28). Moğol taarruzu başladığı andan itibaren kaçan Sultan Muhammed Harezşah, sonunda Hazar Deniz'inde Abiskun (Abaskun) adalarından birine sığınmaya mecbur oldu. Ölümünden bir kaç gün önce oğullarını çağırarak “hanedanın temellerinin sarsılmak üzere olduğunu, kendisinin

öcünü ancak Celâl ed-Din'in alabileceğini ve ona itaat etmelerini söyledi”(Nesevi, 1986; 88–89, Kafesoğlu, 1992; 343, Taneri, 1977; 20). Ancak bu durumdan hoşlanmayan bazı Türk emirleri, kardeşleri (Uzlak-şah ve Ak şah) ile beraber önce Mangışlak bölgesine, oradan da Gürgenç'e gelen Celâl ed-Din'i öldürmek için anlaşmışlarsa da Celâl ed-Din, Horasan'a kaçmak suretiyle tehlikeden kurtulabildi. Buradan da Gazne'ye geçerken yolda karşısına çıkan Moğol ordusunu mağlup ettikten sonra Gazne'ye ulaşmaya muvaffak oldu. Burada tekrar asker toplayıp, Moğol ordusunun bir kısmını Parvan civarında hezimete uğrattıysa da yanındaki kuvvetlerin bir kısmının kendisinden ayrıldı. Nihayet o, Moğolların sürekli olarak kendisini takip etmelerinden dolayı Hindistan'a gitmeye karar verdi (Yinanç, 1956; 49).

Hindistan'a sığınan Celâl ed-Din, orada üç sene kaldı. Burada bulunduğu zaman içinde Kirman, Fars, Luristan bölgeleri kendisinin hâkimiyetini tanıdı. Ancak Delhi'nin Türk hükümdarı Şems ed-Din İl-tutmuş ve Türk prenslerinden Kabaca'nın kendisine şiddetli mukavemet göstermesi karşısında Hindistan'da fazla durmayarak Kirman'a geldi (1224). Ancak kısa süre sonra buradan ayrılarak Fars'a gitti. Fars hükümdarı Atabeg Sa'd b. Zagi, Celâl ed-Din'e itaat ederek kızını sultan ile evlendirdi. Celâl ed-Din bundan sonra İsfahan ile Irak-ı Acem bölgesine doğru ilerledi. 1224 kışını Huzistan'da geçirerek Lori (Lur) prenslerini kendisine bağladı. Ayrıca halife El-Nasır'a elçi göndererek Moğollara karşı kendisinden yardım istedi. Ancak halife, onun Irak-ı Arap'a inmesinden kuşkulanasından dolayı bu teklife olumsuz cevap verdi. Ardından da ona karşı ordu göndermesi ilişkileri gerginleşerek iki taraf arasında mücadelenin başlamasına neden oldu. Celâl ed-Din, karşısına çıkan halifelik ordusunu yenilgiye uğratarak Irak-ı Arap'a girdi ve bütün havaliyi yağmalayarak Merağa'ya geldi (Yinanç, 1956; 49).

Azerbaycan ve Tebriz'in Fethi

Merağa halkı, Celâl ed-Din'in veziri Şeref'ül-Mülk'e Gürcülerin yaptıkları hareketlerden şikâyet ederek yardım istemişlerdi. Bunun üzerine Celâl ed-Din Harezmsah, bu şehir üzerine hareket etmiş ve hiç bir engelle karşılaşmadan Azerbaycan'a girip (Brosset, 1851; 309, Vardan, 224) Merağa üzerine yönelerek kısa bir süre sonra şehre hâkim oldu. Bundan sonra şehrin hâkimi olarak imar faaliyetlerine başladı. Buradan Türkiye Selçuklu Sultanı ile Eyyubi hükümdarlarına mektuplar göndererek Azerbaycan'ı fethettiğini ve bölgeyi Gürcülerden temizlediğini bildirdi. Ancak o, Merağa'da ikamet ettiği günlerde eniştesi Yıgan Taysı'nın isyan ederek, Hemedan'a gidip şehri ele geçirdiğini haber aldı. Yıgan Taysı, etrafına beş bin kişilik bir kuvvet toplayarak Azerbaycan taraflarında yağmalarda bulunduktan sonra Arran'a gelerek kışı geçirdi. Daha sonra o, Hemedan'a tekrar dönerken ikinci kez

Azerbaycan'ı yağmaladı. Esasen Yıgan Taysı'nın Hemedan'a gitmesinin sebebi, Abbasi Halifesi En-Nasır Lidinillah'ın, ona yazdığı mektupta Hemedan ve çevresini bazı şehirlerle birlikte kendisine ikta olarak verdiğini bildirmesiydi. Celâl ed-Din bu durumu öğrenince süratle harekete geçip Yıgan Taysı'nın arkasından giderek gece yarısı karargâhına ulaştı. Kuşatma altına alınan Yıgan Taysı, hanımını kardeşine (Celâl ed Din'e) göndererek aman diledi. Bu isteği kabul eden Celâl ed-Din, Yagı Taysı'yı huzuruna getirtip onu yanında alıkoydu. Askerlerini ise kendi ordusuna kattı. İşleri yoluna koyan Harezmsah, tekrar Merağa'ya geri dönerek burada ikamet etti (İbnü'l-Esir, 1987; 391).

Bu sıralarda Azerbaycan Atabegi olan Özbek b. Pehlivan, Celâl ed-Din'in bölgede faaliyette bulunması dolayısıyla korkuya kapılarak Tebriz'den ayrılarak Gence şehrine çekildi. Tebriz'e ulaşan Celâl ed-Din, burada bulunan vali, emir ve bütün boy beylerine haber göndererek askerlerinin şehre girip ihtiyaçlarına karşılayacaklarını ve buradan gıda maddeleri alacaklarını bildirdi. Tebriz'de bulunan görevliler, onun bu isteğini kabul edip itaat edince Harezmliler askerler Tebriz'e gidip gelmeye, buradan arzu ettikleri her türlü yiyecek ve giyecek maddeleriyle benzeri şeyleri alıp satmaya başladılar. Fakat askerler aldıkları malların fiyatlarını kendi istedikleri bedelde ödüyorlardı. Bunun üzerine Tebriz halkı durumu Harezmsah'a bildirerek şikâyetinde bulundu. Bu şikâyetleri dikkate alan Celâl ed-Din Harezmsah, derhal şehirde bir şahne görevlendirerek, burayı yönetmesini emretti. Şahne Tebriz'de ikamet edip, askerlerin bu gibi davranışlarını ve halka olan eziyetlerini önleyerek insanların birbirlerine zarar vermesine imkân vermedi. Diğer taraftan Atabeg Özbek eğlence âlemlerine daldığı için, Özbek'in hanımı ülkede yönetimi tamamen eline geçirdi (İbnü'l-Esir, 1987; 392–393).

Kısa bir süre sonra Tebrizliler, ağır vergiler koymasından dolayı şehrin şahnesinde de şikâyetçi olmaya başladılar. Hatta bu durumu görüşmek üzere Harezmsah'ın yanına geldiler. Bunun üzerine de o, halka güçlerinin yettiği vergileri ödemelerini, güçlerini aşan vergileri de ödememelerini söyledikten sonra da Tebriz üzerine yürüyerek şehri tekrar muhasara altına aldı. Kuşatma sırasında şiddetli çarpışmalar olduysa da şehir halkı, zor duruma düştüklerini anladıklarından dolayı sultana haber göndererek itaat ettiklerini ve aman dilediklerini bildirdiler. Bundan başka Özbek'in hanımına aman verilmesini ve Azerbaycan'da ona ait olan Hoy şehri ve çevresine de dokunulmamasını, ayrıca burada kendisine ait olan malların alınmamasını talep ettiler. Sultan, halkın bu isteklerine olumlu cevap verdi ve Tebriz'i 25 Temmuz 1225'de ele geçirdikten sonra Özbek'in hanımını, yanına kattığı bir miktar asker ile birlikte Hoy'a gönderdi. Mengübürti, Tebriz'de bulunduğu

sıralarda Tebriz halkı ile tek tek görüşmeler yaparak ve onlara çeşitli ihsanlarda bulundu (İbnü'l-Esir, 1987; 393, Vardan, 224).

Gürcü Seferi

Celâl ed-Din Harezmsah, Azerbaycan ile Arran'ı yeni kurduğu devletine katıp Tebriz'i başkent yaptıktan sonra, Gürcülere karşı harekete geçti. Yukarıda da işaret edildiği gibi Erzurum'da kurulmuş olan Saltuklu Beyliği'nin gücünü kaybetmeye başladığı dönemde Gürcü kralı Davit, Deşt-i Kıpçak'ta yaşayan ve daha çok Ruslarla mücadele içinde bulunan Kıpçakların Gürcistan'a yerleşmelerini sağladı. Ardından da bunlardan faydalanma yoluna giderek Kıpçakların da desteyi ile büyük bir ordu kurdu. İşte Türk-Gürcü ilişkilerinin gergin olduğu bir dönemde bölgeye gelerek burada bir devlet kuran Harezmsah, Gürcülerin Türk illerine yaptıkları akınları durdurup onları hâkimiyet altına almaya karar verdi (Yinanç, 1956; 50). Aslında o, İbnü'l-Esir'in kaydına göre "Azerbaycan'a geldiği günden beri sürekli olarak Gürcülerin üzerine bir sefer yaparak ülkelerini ele geçirmek istemekteydi" (İbnü'l-Esir, 1987; 393). Böylece ileri harekâta başlayarak Aras'ı geçtikten sonra Duvin (Duveyn) ve Baylakan şehirlerini hâkimiyet aytına alıp Gökçe-Göl'ün güneyinde bulunan Duvin yolu üzerindeki Gerni mevkiine geldi (Yinanç, 1956; 50).

Harekât haberini alan Gürcüler, bir taraftan ona haber göndererek kendisinden korkmadıklarını bildirirken, diğer taraftan da süratle ordu toplamaya başlamışlardı. Esasen her iki taraf arasında savaş rüzgârları eserken yine de barış görüşmeleri yapılmış, fakat bu görüşmelerden herhangi bir olumlu sonuç alınamamıştı (Brosset, 1851; 309). Bu sırada Gürcüler, ovaya hâkim bir tepe üzerinde bulunuyordu. Sultan, düşman ordusunu görünce hemen savaş düzenine geçip ordusunun merkezine süvarileri, sağ cenaha savunma askerleri olan okçuları, sol cenaha ise piyadeleri yerleştirerek düşmanlarını beklemeye başladıysa da Gürcü ordusu bulunduğu tepeyi terk etmedi. Ertesi gün sultan ordusunun sağ kanadını hızla tepeye hücumla geçirtti. Sağ kanadı idare eden Orhan ve pek çok Türk emiri Gürcüleri aşağı indirmeyi başarabildi. Böylece iki taraf arasında şiddetli bir savaş başladı. Türklerin taarruzlarına maruz kalan Gürcüler kaçmaya başladılar. Türk askerleri, onların çoğunu öldürüp, birçok esir ve ganimet ele geçirdiler (Cüveyni, 1999; 354 vd., Nesevi, 1895; 187, Brosset, 1851; 309, İbnü'l-Esir, 1987; 395, Vardan, 223–224).

Genceli Kiragos ise bu savaşı biraz daha farklı anlatmaktadır; "Celâl ed-Din, Gence üzerine yürümüş ve burada adeta katliam yaptı. Bu olaylara şahit olan İvane, olup biteni kraliçe Rosudan'a (Gürcü kraliçesi) anlattı. Kraliçe de gittikçe tehlikeli bir duruma gelen Celâl ed-Din'e karşı koymak için

ordu toplamaya başladı. Onlar (Gürcüler) sultanı durdurdukları taktirde, Ermenileri de kendi mezheplerini kabule zorlayacaklardı. Sultan, Gdayık eyaletine girince İvane ile Şalva Türk ordusunun karşısında savaş vaziyeti aldı. Türk ordusunun yaklaştığını görünce taarruz etmeye başladılar. Fakat daha savaşın başında Gürcü askerleri kaçmaya başladılar. Kaçanlar karargâhın aşağısındaki vadiye gitmişlerdir. Bunu gören Türk askerleri bütün güçleri ile Gürcülerin üzerine yüklenerek mağlup ettiler(Kiragos, 2005; 42). Ata Melik Cüveyni ise, “savaş meydanından kaçan Gürcü askerlerin vadide bulunan bir mağaraya sığındıklarını bildirmektedir (Cüveyni, 1999; 354).

Esir edilenler arasında savaşı idare eden Gürcü komutan Şalva da bulunuyordu. Kaynakların ifadelerine göre Gürcü ordusunun komutasını elinde bulunduran İvane ile Şalva Kıpçakların başbuğlarından (Kırzioğlu, 1992; 144–145). İvane bu mağlubiyetten sonra kaçarak bir kaleye sığındı. Celâl ed-Din ise Hacib-i Has Tac ed-Din Kılıç’ı, esir komutan Şalva ile birlikte Tebriz’e göndererek zaferini ilan etti.

Bununla beraber, Harezmsah’ın bu zaferin sonucundan tam manasıyla faydalandığı söylenemez. Çünkü Tebriz’de Atabeg Özbek taraftarlarının isyan çıkardıkları haberini alınca Azerbaycan’a döndü. Tebriz’i tekrar itaat altına alıp Özbek’in hanımı ile evlendikten sonra ikinci defa Gürcistan üzerine yöneldi (Taneri, 1977; 49, Yinanç, 1956; 50).

Tiflis’te Türk Hâkimiyetinin Yeniden Başlaması

Harezmsah, Gürcü seferine çıkarken daha önce esir ettiği Şalva’dan yararlanmak istemiş ve onu öncü olarak gönderdikten sonra Taşt-dar Melikini kraliçe Rosudan’a elçi olarak yolladı. Türk elçisi, Harezmsah’ın öncü olarak gönderdiği Şalva’nın Kür ırmağı kenarında ihanetini görünce bu durumu sultana bildirdi. Bunun sonucunda Şalva yaptığı ihanet sonucunda öldürüldü (Cüveyni, 1999, 356). Az sonra da sultan ordusuyla Aras nehrini geçerek Gürcü ülkesine girdi. Gürcüler, Kıpçaklardan aldıkları yardımla, sultanın karşısına çıktı. Yapılan şiddetli savaştan sonra yenilgiye uğrayan Gürcü ordusu kaçarak savaş meydanını Harezm ordusuna bıraktı. Böylece Gürcüler bir kez daha mağlup edilmiş oldu. Harezmsah, zaferden sonra harekâtına devam ederek Baylakan, Gence, Şemkur ve bütün Arran bölgesini ele geçirdi (İbnü’l-Esir, 1987; 412, Kırzioğlu, 1992; 144–145). Kazanılan zaferlerden sonra komutanlarından birisinin Bagratlı (Gürcü) başkenti Tiflis üzerine yürümesini salık vermesi üzerine sultan, mevsimin kış olmasına bakmaksızın Tiflis üzerine yöneldi. Kraliçe Rosudan Tiflis’in muhafazasını Ahıska-Ardahan bölgesi Kıpçak beylerinden Boço’nun oğulları Memne ile Boço’nun idaresine vererek Kutayıs’a kaçtı (İbnü’l-Esir, 1987; 412, Kırzioğlu, 1992; 145).

Tiflis üzerine yürüyen Türk ordusu, şehrin yakınlarında karargâhını kurdu. Harezmşah, burada kaldığı süre içerisinde yanındaki askerlerin az bir kısmıyla şehre yaklaşarak şehrin durumunu iyice öğrendi. Şehir kuşatıldığı taktirde nerelerde karargâh kurulup, nerelerde savaşacaklarını tespit etmeye çalıştı. Mutad olarak yaptığı keşiflerin birinde şehre doğru bir hayli yaklaşıp askerlerinin büyük bir kısmını pusulara yatırdı. Yanına aldığı üç bin kişilik bir süvari kuvvetiyle birlikte şehre sokuldu. Gürcüler, bunu görüp Türk askerlerinin azlığına inanarak bir çıkış hareketiyle karşı saldırıya geçtiler. Harezmşah onlarla savaşa başladıktan sonra sahte ricat taktiğini uygulayarak geri çekilmeye başladı. Gürcüler, sultanın kaçtığını düşünerek kovalamaya başladılar. Bu geri çekilme pusuda bekleyen Harezmli askerlerin bulunduğu mevkie kadar devam etti. Düşmanın iyice yaklaştığını gören Türk askerleri birden pusulardan çıkıp onların üzerine saldırıya geçerek kısa sürede mağlup ettiler. Sağ kalabilen Gürcüler, şehre doğru kaçmaya başladılar. Onları takip eden Türk ordusu, şehrin kapılarından girerek Mart 1226'da Tiflis'i ele geçirdiler (İbnü'l-Esir, 1987; 412-413, Vardan, 224, Kiragos, 2005; 145, Brosset, 1851; 313). Böylece bir asır önce Türklerin elinden çıkan Tiflis yeniden Türk hâkimiyetine girdi. Bundan başka İvane'nin elinde bulunan Anı ve Kars şehirleri de Gürcülerden temizlendi. Fethin bir nişanı olarak Tiflis kilisesi yıktırılarak yerine camiler, medreseler ve mescitler yaptırıldı (Cüveynî, 1999; 358). Tiflis, bölge şehirlerinin en müstahkem kalelerinden birine sahipti. Kür nehrinin her iki tarafında kurulmuş olan şehir, Türkler tarafından ele geçirilince İslam dünyasında büyük bir sevinç yarattı.

Harezmşah bundan sonra Kirman'da Barak Hacib'in isyan ettiğini haber alınca, veziri Şerefü'l-Mülk'ü ordunun başında bırakarak bir kaç yüz atlı ile süratle Kirman'a giderek asi emiri itaat altına aldıktan sonra yeniden İsfahan'a döndü. Bu arada Şerefü'l-Mülk'de Doğu Anadolu'da Erzurum havalisine ve Ahlat bölgesine kadar askerler sevk etti (Müneccimbaşı, 2001; 71, Yinanç, 1956; 50). Celal ed-Din Harezmşah'ın birinci Ahlat kuşatması 1226 güzünde vuku buldu. Harezmşah, şehrin dış mahallelerini ele geçirdiyse de Hüsam ed-Din Ali'nin kumandasındaki Ahlatlı askerlerin cesaretle savaşarak hisarı korumaları ve ardından da karın yağması üzerine Celal ed-Din muhasarayı kaldırarak ülkesine geri döndü (İbnü'l-Esir, 1987; 422, Sümer, 1986, 457). İkinci Ahlat kuşatması ise 1229 Ağustos-Eylül aylarında oldu. Kuşatma sekiz ay sürdü. Şehrin kumandanı İzz ed-Din Aybey ve askerleri ellerinden gelen her şeyi yaptılar. Yiyecek sıkıntısı yüzünden halk çok kötü durumlara düştü. Celal ed-din'in veziri Şerefü'l-Mülk, her gün birkaç sığır kesip halka yedirdiyse de açlıktan kurtarılamayan insanların çoğu öldü diğerleri de başka bölgelere göç etmek zorunda kaldı. Nihayet 2 Nisan 1230 günü şehir ele geçirildi. Harezmşah, Ahlat'ı yağmadan kurtarmak istediye

de kumandanlarının itirazları yüzünden buna muvaffak olamadı ve şehir üç gün yağma edildi (İbnü'l-Esir, 1987; 450–452).

Celâl ed-Din Harezmsâh, Ahlat muhasarasıyla meşgul olduğu sıralarda Şerefü'l-Mülk'ten Gürcülerin Tiflis'e saldıracakları yönünde mektuplar aldı. Esasen, Harezmliler askerlerin Tiflis halkına iyi davranmaması üzerine halkın ileri gelenleri, Gürcüleri davet ederek şehri onlara bırakacaklarını söylediler. Gürcüler de askerlerinin kışlaklara çekildikleri bir sırada Tiflis'e gelerek şehre hâkim oldular. Burada bulunan Türkler kılıçtan geçirilerek şehir ateşe verildi. Olup biteni öğrenen sultan, derhal bölgeye hareket ettiyse de Gürcüler şehri bırakarak kaçtılar. Celal ed-Din Harezmsâh bundan sonra ordusuna Gürcistan'ın çeşitli bölgelerine seferler yaptırdı. Sefer yapılan bu bölgelerde büyük mücadeleler verildi (Brosset, 1851; 315, İbnü'l-Esir, 1987; 431). Prof. Dr. Fahrettin Kırzioğlu, bu mücadelelerden sonra, Somkhat, Kambeçyan, Yor çayı kıyıları, Kartel, Tıryalet, Cavakhet (Ardahan'a kadar), Samçikhe, Tao (Oltu ve Yusufeli bölgesi), Gerni-Pora ve Anı gibi şehir ve bölgelerin ele geçirildiğini zikretmektedir (Kırzioğlu, 1992; 145–146).

Gürcülerle Yapılan Son Savaş

Harezmsâh, 1228 yılında Lori şehrini ele geçirmiş ve çevresini ise yağma ettirdi. Çok geçmeden kraliçe Rosudan 1229 başlarında Kıpçak, Ermeni, Alanlardan oluşan bir ordu meydana getirerek bu ordunun komutasını İvane'ye verdi. Gürcülerin bu faaliyetlerinin haberini alan sultan, derhal ordusunu tanzim ederek Lori yakınlarında bir ova olan Mindori'ye (Mindar) geldi ve burada karargâhını kurdu. İki ordunun sayısına bakıldığında Harezmliler ordusu daha az bir durumdaydı. Türk ordusu burada bir savaş planı yaparak savaş düzenine geçti. Bagratlı (Gürcü) ordusu yaklaşınca, sultan düşman ordusunu görebilmek için yüksek bir tepeye çıktı. Gürcü ordusundaki Kıpçak Türklerini görünce, Kaşgar sultanını yanına çağırarak ona ekmek ve bir miktarda tuz vererek Kıpçaklara götürmesini ve onlara; “Kıpçaklar esir olup zincire vuruldukları sırada babasının onları, o beladan nasıl kurtardığını hatırlatmasını ve yapılan iyiliğe karşı savaşarak mı cevap verecekler” diye sormasını emretti. Kıpçakları komutanı bu haberi alınca bulunduğu mevziyi terk ederek sultanın yanında yerini aldı. Önce teke tek başlayan, daha sonra yapılan genel bir hücum ile devam eden savaşta yenilen Gürcü ordusu imha edildi. Ordunun arta kalanları ise gece karanlığından faydalanarak kaçarak canlarını kurtardılar. Savaşın sonra Harezmlilerin eline çok miktarda ganimet geçti (Cüveyni 1999; 362 vd., Mirzabala, 1956; 840).

Celal ed-Din Harezmsâh'ın Şahsiyeti

Celâl ed-Din Harezmsah, Türk ve Dünya tarihinde büyük izler bırakmış olan Moğol selini durdurmağa çalışmış, onlara cesaretle karşı koymuş ve kahramanlıklar göstermiştir. Harezmsah, Türkistan’da başlayan hayat ve saltanat mücadelesini Doğu Anadolu, Azerbaycan sahasına taşıyarak burada devam ettirmiştir. O, Azerbaycan’dan sonra Doğu Anadolu’nun bir kısmı ile Gürcü ülkesini de ele geçirerek kuvvetli bir devlet kurmuştur. Bundan dolayı o, İslam dünyasında büyük bir ümit ve saygıya sahip olmuştur.

Harezmsah, güçlendikten sonra bütün Türk hakanlarının kafasında gerçekleştirilmesi gereken bir ölkü olarak var olan Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresini gerçekleştirmek istemiştir. Ayrıca o, önce şöhret ve kudretini duyduğu Ala ed-Din Keykubad ile iyi ilişkiler kurarak mektuplaşmaya başlamıştır. Gönderdiği mektubunda Selçuklu Sultanına selamlarını sunduktan sonra, onu büyük sultan, âlim, adil mücahit, melik ve sultanların iftiharî kâfir ve müşriklerin kökünü kazıyıcı... Gibi övücü kelimelerle sıfatlandırmış ve “... Hamt olsun ki, aynı cihat yolunda birleşiyor ve aynı din ve millete mensup bulunuyoruz...” cümlesi ile devam ettirmiştir. Ayrıca o, aynı mektupta, “Bu kadar cinsi yakınlıktan (karain-i cinsiyet) sonra eğer mektuplaşma yolunu açmaz ve birleşme caddesine girmez menfaatlerin temini ve mazarratların def’inde müşterek hareket etmezsek başka kimle dost olabiliriz! ...” cümlesi ile onunla ittifak yapmak lüzumunu izah etmiştir. İki sultanın İslamiyet uğrunda cihat yapmak, aynı din ve millete mensup olmak gibi esaslı sebepleri sayarak kendilerini birbirine bağlaması gereken bu yakınlıkları “karain-i cinsiyet” tabiriyle ifade etmiştir ki, bununla ırki bir birliğin mevcudiyeti şuuru da duyduğunu ve bunu kastettiğini kabul etmek mümkündür (Turan, 1988; 82–87, Turan, 1993; 363). Yukarıda ki cümleler Harezmsah’ta var olan Türklük duygusunun bir tezahürü idi.

SONUÇ

Celal ed-Din Harezmsah, aynı millete mensubuz dediği Türkiye Selçuklu hükümdarı ile zamansız olarak arasını açtı. İki Türk hükümdarının aralarının açılmasının nedeni Ahlat’ı kuşatması ve ardından da şehri tahrip etmesidir. Onun Moğol istilası karşısında bu havalide yerleşmesi ardından da Erzurum Selçukluları, Diyarbakır ve Mardin Artuklularının kendisine tabiiyetlerini bildirmeleri yani Doğu Anadolu’da yeni bir güç olarak ortaya çıkması da bu ihtilafı rol oynadı. Harezmsah bu yanlış siyasetin sonucunu Akşehir (Yassı- Çimen)’de 10 Ağustos 1230 günü yapmış olduğu savaşında gördü. Esasen bu savaş onun hiç de hak etmediği sonunu hazırladı. Harezmsah’ın en büyük zaferi Türk bölgelerine karşı saldırgan bir tutum içine giren Gürcüleri mağlup ederek, Tiflis’i Türk hâkimiyetine sokması ol-

du. Ayrıca o, Kıpçaklarla Türk-Eli'nde (Türkistan) olduğu gibi ittifak yaparak onları Gürcülerden ayırdı ve bu ittifak Yassı -Çimen mağlubiyetine kadar devam etti.

KAYNAKLAR

- Ala ad-Din Ata Melik Cüveyni, (1996). Tarih-i Cihangüşa, Çevr. M. Öztürk, Ankara
- Brosset, M., (1851). Histoire De La Georgja, St. Petersburg
- Galstyan, (2005). "Sebastatsi Vakayinamesinden Bir Bölüm" "Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar, Çevr. İlyas Kamalov, İstanbul.
- Genceli Kiragos, (1928). "Ermeni Müelliflerine Nazaran Moğollar", E. Daulaurie, Türkiyat Mecmuası, C.II.
- İbnü'l- Esir, (1987). El-Kâmil Fit-Tarih, Çevr. A. Ağırakça, A. Özeydınli, C.XII, İstanbul
- Kafesoğlu, İ. (1992). "Harezmsahlar Devleti", Türk Dünyası El Kitabı, C.I. .Ankara.
- Kafesoğlu, İ. (1992). Harezmsahlar Devleti Tarihi, Ankara
- Kırzioğlu, F. (1992). Yukarı Kür ve Çoruh Boylarında Kıpçaklar, Ankara
- Mirzabala, (1956). Gürcistan, İslam Ansiklopedisi, İstanbul, C.IV
- Moğolların Gizli Tarihi, (1995). (Çvr. Ahmet Temir), Ankara
- Muhammed b. Ahmed Nesevi, (1986). Siretu Celâl ed-Din Mengubirti, Nşr. M. Minovi, Tahran
- Muhammed b. Ahmed Nesevi, (1895). Hİstoire du Sultan Djelal ed-din Mankobirti Prince du Kharezm, Paris,
- Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, (2001). Câmiud' -Düvel, II, Yay. Ali Öngül, İzmir
- Sümer, F. (1986). "Ahlat Şehri ve Ahlatşahlar", Belleten, L, S. 197, (Ağustos 1986), s. 447-493
- Taneri, A. (1977) Celaleddin Harezmsah ve Zamanı, Ankara
- Temir, A. (2006). "Mongolian (Or Turco-Mongolian) Khanate", The Mongols History and Culture for the 800th Anniversary of the Mongolian State, Editors; Bülent Arı, Selim Aslantaş, Ankara
- Togan, A. Zeki, Velidi (1981). Umumi Türk Tarihine Giriş, İstanbul
- Togan, I. (2006). "Chinggis Khan And The Mongols", The Mongols History and Culture for the 800th Anniversary of the Mongolian State, Editors; Bülent Arı, Selim Aslantaş, Ankara.
- Turan, O. (1988). Türkiye Selçuklular Hakkında Resmi Vesikalar, Ankara

-
- Turan, O. (1993). Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul
- Turan,O. (2004). Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, İstanbul
- Vardan, “Türk Fütihat Tarihi”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Semineri Dergisi, 1/2.
- Yinanç, M.H. (1956). “Celâl ed-Din Harezmsah”, İslam Ansiklopedisi, İstanbul, C.III

* * * *